

مشروب‌خواری مردان جرمی علیه زن و خانواده

محمد رضا ضمیری *

چکیده:

بشر در دوران معاصر دچار آسیب‌ها و چالش‌های فردی و اجتماعی فراوانی شده و در تکاپوی حل آنها، در دام نابهنجاری‌های دیگری گرفتار شده است. الکلیسم، یکی از نابهنجاری‌هایی است که تأثیرات منفی و مخربی را در عرصه‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی به همراه دارد. بدین لحاظ نهاد خانواده، به عنوان مهم‌ترین نقطه آسیب‌پذیر این انحراف و زنان، به عنوان اولین قربانیان این کجروی اجتماعی محسوب می‌شوند؛ به گونه‌ای که می‌توان میخوارگی مردان را جرمی علیه زنان تلقی کرد. در این نوشتار ضمن بررسی آماری میزان مشروب‌خواری، علل بیولوژیکی، روانی و اجتماعی آن و پیامدها و زیان‌های ناشی از میگساری با تأکید بر نهاد خانواده و زنان مورد بررسی قرار گرفته و در پایان نیز اصول پیشگیری از این معضل و راهکارهای آن ارائه شده است.

واژگان کلیدی:

شراب‌خواری، میخوارگی، اعتیاد به الکل، میگساری، الکلیسم، انحرافات اجتماعی، مشروب‌خواری، خانواده، زنان، مردان، جرم.

* فوق لیسانس جامعه‌شناسی، مدرس حوزه و دانشگاه.

امروزه استفاده از مواد آسیب‌زا از جمله الکل، در جهان به یک بحران اجتماعی و اخلاقی تبدیل شده و بشر را به سوی پرتگاه خطرناکی کشانده است.

در حال حاضر بیش از ۱۰۰ میلیون نفر در آمریکا از الکل استفاده می‌کنند و حدود ۱۲ تا ۱۵ میلیون آمریکایی به طور افراط آمیزی الکل را بکار می‌برند و مبتلا به الکلیسم می‌باشند. این عارضه در آمریکا به طور وحشتناکی در حال فزونی است و هر ساله ۲۰۰/۰۰۰ نفر یا بیشتر را شامل می‌شود و بیشتر مصرف‌کنندگان در سنین ۱۹-۱۳ سال هستند. مصرف الکل سالیانه باعث مرگ و میر نیمی از مردمی است که در اثر تصادفات اتومبیل مصدوم می‌شوند. همچنین ۵۰ درصد قتل‌ها و آدم‌کشی‌های عمدی، ۴۰ درصد تهدیدات، ۳۵ درصد زنا‌ی به عنف و ۳۰ درصد خودکشی‌ها بر اثر مصرف مشروبات الکلی است. متوسط طول عمر الکلی‌ها ۱۲ سال کمتر از کسانی است که مشروب نمی‌خورند و در حال حاضر الکل سومین عاملی است که در آمریکا موجب مرگ و میر می‌شود و در ورای امراض قلبی و سرطان بوجود می‌آید.^۱

نگاهی به تعداد مصرف‌کنندگان مشروبات الکلی در چند کشور جهان، پرده از عمق این کجروی و انحراف اجتماعی برمی‌دارد. هر چند که این آمارها متعلق به سالیان قبل می‌باشد ولی به خوبی وضعیت اسفناک این پدیده شوم را در جهان نشان می‌دهد. بی‌تردید این آمارها، اکنون افزایش یافته است.

مشروبخواری مردان، جرمی علیه زن و خانواده

جدول (۱): تعداد معتادان به الکل در هر صد هزار نفر جمعیت بیست سال به بالا در چند کشور صنعتی در سال های مختلف

سال	تعداد معتادان در صد هزار نفر جمعیت بیست سال به بالا	نام کشور
۱۹۸۲	۱۰۴۰۰	فرانسه
۱۹۸۳	۸۷۲۰	آمریکا
۱۹۸۰	۶۲۰۰	شیلی
۱۹۸۱	۴۲۰۰	سوئیس
۱۹۸۱	۳۷۸۰	کانادا
۱۹۷۹	۲۸۷۰	فنلاند
۱۹۷۹	۲۸۶۰	اتریش
۱۹۸۱	۲۳۰۰	انگلستان
۱۹۸۰	۱۵۰۰	ایتالیا

منبع: سازمان بهداشت جهانی

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و حاکمیت ارزش های دینی، نرخ ارتکاب بسیاری از مفاسد اجتماعی کاهش یافت و یا به صفر رسید، اما پیش از پایان جنگ تحمیلی، به تدریج بر آمار مصرف کنندگان الکل افزوده شد و در چند سال اخیر مصرف الکل به ویژه در میان جوانان کشور افزایش یافت. البته به دلیل تحریم قانونی و شرعی در ایران، معضل الکلیک وجود ندارد، اما گرایش به استفاده از مشروبات الکلی نسبت به سال های گذشته افزایش یافته است و عمده کالایی که به صورت قاچاق از غرب کشور (مرز عراق) وارد می شود، مشروبات الکلی است.^۱ به اعتقاد مدیر کل امور آزمایشگاه های سازمان پزشکی قانونی، آمار کامل و دقیقی از مصرف کنندگان و معتادان الکل وجود ندارد، اما افرادی که به عنوان متهم یا مشکوک به مصرف شبانه روزی الکل هستند، از طریق دستگاه ها و ضابطین قضایی برای آزمایش پزشکی قانونی ارجاع داده می شوند، اکثر مردانی در سنین ۲۰ تا ۳۰ سال هستند و بیشترین میزان مصرف مشروبات

۱- روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۰/۱۰/۱۶، (مصاحبه با نوزدر امین صارمی، مدرس دانشگاه پلیس).

الکلی نیز در طی روزهای تعطیل صورت می گیرد. اخیراً در پرونده های مختومه دادگاه های عمومی کشور نیز نرخ مشروبخواری در حال افزایش است.

جدول (۲): تعداد پرونده های مربوط به جرم مشروبخواری طی سال های ۱۳۷۵-۱۳۸۰

سال	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰
فراوانی	۹۰۸۸۶	۱۲۲۵۸۸	۱۲۷۳۵۳	۱۵۴۷۱۴	۱۶۵۳۵۴	۲۱۷۴۴۰

منبع: دفتر آمار و پردازش داده ها، دادگستری جمهوری اسلامی ایران

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

در مقایسه اجمالی پرونده های ارجاعی به دادگستری از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۰ به مدت پنج سال، بیش از ۱۳۰ درصد رشد جرائم، مربوط به مشروبخواری است و افزایش مزبور، پرده از عمق این فاجعه برمی دارد. گرایش شدید به مصرف مواد الکلی، زمینه اجتماعی را برای سودجویان حرفه ای فراهم آورده و کارگاه های زیرزمینی با شیوه های غیربهداشتی، اقدام به تولید غیرقانونی الکل کرده اند، به گونه ای که در سال ۱۳۸۱ بیش از ۱۵۰ شهروند تهرانی بر اثر مصرف مشروبات الکلی دست ساز فوت کرده اند.^۲

۱- صدای عدالت، ۱۳۸۰/۱۷۲۲ (مصاحبه با حمید دانش پرور).

۲- روزنامه همشهری، ۱۳۸۷/۱۲/۱۹. www.noormags.ir

تعریف مفاهیم کلیدی

در این بخش مفاهیم اساسی که کاربرد زیادی در این نوشتار دارند، تعریف شده است:

۱- میخوارگی

این اصطلاح عمدتاً برای مصرف مفرط الکل، وابستگی به الکل یا آسیب دیدگی ناشی از آن بکار می‌رود.^۱

۲- اعتیاد به الکل

هرگاه شخص در نوشیدن مشروبات الکلی و مواد مخدر افراط نماید، دچار اعتیاد به الکل (الکلیسم) شده است.^۲ واژه اعتیاد به الکل در بررسی‌های علمی کاملاً رایج است، اما برخی ترجیح می‌دهند که به جای کاربرد اصطلاح اعتیاد، از مفهوم وابستگی استفاده نمایند.

تاریخچه

استفاده از الکل ریشه دیرینه‌ای در زندگی بشر دارد، «کمبوجیه» اولین کسی بوده که در قرن ششم پیش از میلاد، نام الکلیک به او اطلاق شده است. بسیاری از مردمان فرهنگ‌های قدیم مانند مصر، یونان و روم در استفاده از شراب افراط می‌کردند. قدیمی‌ترین فرمول تهیه شراب، در حدود یک و نیم قرن قبل از میلاد مسیح به وسیله «مارکوس کاتا» در ایتالیا ثبت شد. در حدود ۸۰۰ سال بعد از میلاد مسیح، مرحله تقطیر توسط یکی از شیمیست‌های عرب توسعه پیدا کرد، بعد از این اختراع، شاهد افزایش چشمگیر الکل هستیم.^۳

پیش از ظهور اسلام، میگساری در عربستان نیز شیوع داشت، اما با طلوع خورشید عالم تاب اسلام، در طی چند مرحله، حکم تحریم مشروبات الکلی توسط قرآن کریم بیان شد: «یا ایها الذین آمنوا انما الخمر والمیسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون».^۴

۱- گلدر، ص ۲۷۵.

۲- هاشمیان، ص ۴۹۵.

۳- همان، ص ۵۰۲.

۴- مائده، ۹۰.

«ای مؤمنان، شراب، قمار، بت‌ها و شرط‌بندی با تیرها، پلیدی و کار شیطان است، از آن اجتناب کنید تا رستگار شوید.»

بعد از این حکم تحریمی، شرابخواری در تمام سرزمین‌های اسلامی، به حداقل رسید و پس از گذشت چندین سال، در سرتاسر کشورهای اسلامی ممنوع گردید.

برای اولین بار در سال ۱۸۸۷ روان‌پزشکی روسی به نام کورساکوف^۱ نوعی بیماری روانی را کشف نمود که عامل از بین رفتن حافظه (به خصوص حافظه وقایع اخیر) است.

البته گرایش به استفاده از الکل در کشورهای اسلامی به دلیل تابوی تحریم شراب، تبدیل به بحران اجتماعی نشده است. با پیروزی انقلاب اسلامی، می‌گساری تقلیل یافت، اما پس از پایان جنگ تحمیلی و بروز برخی ناهنجاری‌های اجتماعی، به تدریج بر آمار مصرف کنندگان الکل افزوده شد و آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن دامنگیر خانواده و زنان گردید، البته نکته حائز اهمیت، بازشناسی علل و عوامل گرایش برخی مردم، به ویژه جوانان به مصرف مشروبات الکلی است.

علل و عوامل مشروبوخواری

برای شناخت عوامل گرایش و اعتیاد به الکل پژوهش‌های فراوانی انجام شده است. برخی محققان بر روی عوامل ژنتیک و وراثتی تأکید زیادی دارند و برخی دیگر می‌خوارگی را پاسخی به فشارهای زندگی تلقی کرده‌اند. از دیدگاه برخی اندیشمندان نیز عوامل روانی و اجتماعی، تأثیر بیشتری بر وابستگی به الکل دارند.

۱- عوامل ژنتیکی و بیولوژیکی

در مورد تأثیر این تیپ عوامل، دو دیدگاه کلی وجود دارد:

دیدگاه اول: در این نظریه بیان می‌شود که براساس تحقیقات گسترده و شواهد فراوان تجربی، آمادگی و استعداد الکلیلیک شدن فرد از طریق توارث منتقل می‌شود. آنان معتقدند که بدن بعضی از افراد نسبت به برخی از ویتامین‌ها و مواد غذایی، اشتهای مادرزادی شدیدی دارند،

از این رو برای جبران این کمبود به نوشیدن مشروبات الکلی مبادرت می‌ورزند. تحقیق «بلویلر» نشان داد در بین ۲۸ درصد معتادان آمریکایی و سوئیسی اختلالات غدد داخلی به خصوص تیروئید و هیپوفیز وجود دارد. شواهد نشان می‌دهد که توزیع فراوانی اعتیاد به الکل میان اعضای خانواده‌ها چشمگیر است. در تحقیقی که «آمارک» در میان ۶۴۵ معتاد به الکل در سوئد انجام داد، نتیجه گرفت که تقریباً ۲۵ درصد برادران و خواهران این بیماران، مبتلا به الکلیسم بودند. در پژوهشی دیگر که «بلویلر» انجام داد با مطالعه ۵۰ معتاد آمریکایی و ۵۰ معتاد سوئیسی مشاهده کرد که در هر دو گروه ۲۸ درصد پدران، ۵ درصد مادران، ۱۵ درصد برادران، ۵ درصد خواهران بالاتر از ۴۰ سال، مبتلا به مصرف الکل بوده‌اند.^۱

از سوی دیگر طی مطالعه‌ای که «وینوکر» در مورد ۲۵۹ الکلیک بستری در بیمارستان انجام داد، مشاهده نمود که حدود کمی بیش از ۴۰ درصد آنها، والدین الکلیک داشته‌اند. «گودوین و بگران» نیز در سال ۱۹۷۳ از تحقیقات خود نتیجه گرفتند، بچه‌هایی با والدین الکلیک که به وسیله پدر و مادر خوانده‌های غیر الکلیک نگهداری می‌شدند، در حدود سن ۲۰ سالگی، دوبرابر کسانی که پدر و مادر اصلی آنها الکلیک نبودند، تمایل به مصرف الکل داشتند.

دیدگاه دوم: برخی از پژوهشگران بر این باورند که گرایش به الکل محصول وراثت و بهم خوردن تعادل آنزیم‌ها و یا غدد داخلی نیست، بلکه علت اصلی آن محیط شخص الکلیک می‌باشد. در تحقیقی که توسط «برکس و میتلمن» انجام شده است ۳۶ کودک را که والدین الکلیکی داشتند، به عنوان گروه آزمایش به پرورشگاه سپردند، ۲۵ کودک دیگر را که دارای والدین غیر الکلی بودند، به عنوان گروه کنترل انتخاب کردند، سپس ملاحظه نمودند که احتمال الکلیک شدن گروه آزمایش، نسبت به گروه کنترل چندان زیاد نبوده است، بدین صورت فرضیه‌های ژنتیکی گرایش به الکل مورد شک و تردید واقع گردید.^۲ به هر حال با توجه به شواهد و تحقیقات بیشتر، دیدگاه دوم، موجه‌تر به نظر می‌رسد و امروزه این عامل در کنار سایر عوامل روانی و اجتماعی مورد توجه قرار دارد.

۲- عوامل روان شناختی

بی تردید عوامل درونی و برونی در سوق دادن افراد به میگساری بیش از عوامل ژنتیکی و بیولوژیکی تأثیر دارند. برخی افراد برای کاهش اضطراب و فشارهای روانی مشروب می خورند. شرابخواری می تواند نشانه عدم ثبات شخصیت و یا واکنش نسبت به فشار محیط باشد.

از دیدگاه روان کاوان، شرابخواری نوعی دفاع روانی است. «فروید» معتقد بود که مشروب خواری برگشت به مرحله دهانی است و در این مرحله کودک از هرگونه مسئولیت آزاد بوده و کاملاً به عوامل بیرون از خود متکی است. «آدلر» نوشیدن الکل را جبرانی برای فرار از احساس حقارت می داند و «رادو» نتیجه می گیرد که مشروب خواری برای برطرف کردن احساس پوچی، محرومیت، یأس و سر خوردگی در زندگی است.^۱

پژوهشگران گزارش داده اند که الکلیک ها پیش از مصرف الکل، دارای هیجانانگیز نبالغی می باشند، از دنیا انتظارات زیادی دارند، احتیاج بیش از حد به ستایش و قدردانی داشته، در مقابل شکست، از خود واکنش حقارت آمیز نشان می دهند. در برابر ناکامی، تحمل کمی دارند، در انجام نقش های زن و مرد احساس عدم کفایت و عدم شایستگی می کنند.

شخصیت ضد اجتماعی^۲ و افسردگی دو نوع بیماری بالینی هستند که وابستگی زیادی به نوشیدن بیش از حد مشروبات الکلی دارند.

خصوصیت مشترکی که در بیشتر افراد مشروب خوار مشاهده می شود، «شخصیت ناسازگارانه» است. با این وصف افراد به صرف داشتن شخصیت ناسازگارانه و نابهنجار الکلیک نمی شوند. فرد الکلیک تصویر منفی از خود دارد، احساس عدم کفایت می کند و ترجیح می دهد که یکسری خصوصیات دیگر نظیر اغراق و مبالغه در استفاده از مکانیسم های دفاعی مانند انکار و تکذیب، دلیل تراشی، بی شخصیتی، آسیب بر کنترل و انگیزه و تصمیم گیری توأم با نیرنگ و فریب رانیز نشان دهد.

نظریه پردازان بر این باورند که مشروب خواری اغلب جهت کاهش اضطراب و احساس

۱- همان، ص ۲۷۰.

محرومیت انجام می‌شود و به طور کلی مشروب‌خواران دارای شخصیت رشد نیافته، کودکانه، نارسیستیک و لذت طلب هستند، آنها تحمل محرومیت را ندارند و قبول مسئولیت و رویارویی با مسائل زندگی برایشان دشوار است.

شیفر^۱ به این نتیجه رسیده است که الکل‌سیسم یک پاسخ به اضطراب می‌باشد، یعنی فرد برای اینکه از دست اضطراب خلاص شود، به الکل پناه می‌برد.

رنجش، خشم، افسردگی و دیگر حالات ناخوشایند، نتیجه زندگی فشار آوربر او است. پس برای اینکه در مقابل تنش، احساس راحتی و آسودگی کند، به مشروبات الکلی پناه می‌برد و دائم الخمر می‌شود و سرانجام این چنین الگوی رفتاری، برای سازگاری وی با فشارهای درونی، به صورت عادت درمی‌آید.

همان طوری که بندورا^۲ بیان می‌کند انسان‌ها معمولاً به نتیجه‌آنی رفتار، بیش از نتیجه دراز مدت آن توجه دارند، به طور نمونه شخص الکل‌یک به عواقب خوشایند شراب واقف است و می‌داند که پس از نوشیدن شراب، شاداب می‌شود (نتیجه‌آنی)، ولی توجه نمی‌کند که بعدها به سرزنش اجتماعی و احساس گناه (نتیجه دراز مدت) مبتلا خواهد شد.^۳ البته با تجربه بالینی ثابت شده است که مصرف افراطی الکل با احساس حقارت، تمایلات هوسرانی^۴ و آمادگی برای اضطراب ارتباط دارد.^۵

- اختلال شخصیت

الگوی اختلال شخصیت، تأثیر عمیقی بر تفکر روانپزشکی درباره‌ی وابستگی به الکل گذاشته است، شواهدی در دست است که نشان می‌دهد بسیاری از الکی‌ها مشکلات روانی یا نیمرخ‌های شخصیت نابهنجار دارند. گسپ و آیزنک (۱۹۸۰) بیش از ۲۰ معتاد را در ۳ مرکز درمانی با آزمودنی‌های گروه کنترل مقایسه کردند، گروه معتادان از نظر هریک از ۴ مقیاس پرسشنامه شخصیت آیزنک با گروه نابهنجار تفاوت داشتند، ولی مهمترین تفاوت آنها در

1-Schaefer

4-Self-indulgence

2-Bandura

۳-هاشمیان، ص ۵۰۸.

۵-شاملو، ص ۲۷۷.

نمره های بسیار بالای روان رنجوری معتادان به الکل بود که دچار مشکلات خلقی (عاطفی)، به ویژه احساس اضطراب و افسردگی بودند.^۱

- اختلال شناختی

اشخاص به طور ناگهانی و توجیه ناپذیر قربانی الکلیسم نمی شوند، آنها به طور فعال درگیر مصرف الکل می گردند و نگرش ها، باورها، اهداف و انتظاراتشان در این کار نقش مهمی دارد. برای مثال این بحث که آیا الکل باعث کاهش اضطراب و تنش می شود، می تواند در گرایش فرد به الکل مؤثر باشد. زیرا بسیاری از افراد مشروبخوار انتظار دارند که الکل تنش و اضطراب آنان را کاهش دهد و این موضوع ممکن است در تصمیم گیری آنان برای نوشیدن الکل مؤثر باشد. مارلت و همکارانش (۱۹۷۳) اهمیت این نوع انتظارات را در تحقیقات خود نشان دادند.^۲

۳- عوامل خانوادگی

روابط و تعامل میان اعضای خانواده، در گرایش و مصرف الکل، نقش غیر قابل انکاری دارد، از این رو در خانواده های الکی، امکان گرایش دیگر اعضای خانواده بیشتر است و رفتار والدین میخواره، فرزندان را به استفاده از الکل تشویق می کند. پدر الکی در بدو امر، با مخالفت های جدی سایر اعضای خانواده به ویژه همسرش، به دلیل بروز رفتارهای ناشایست، کتک کاری فرزندان، تجاوز نامشروع، همسایه آزاری و... مواجه می شود. در این صورت فرد برای تداوم اعتیاد به الکل، احتیاج به جلب نظر همسر دارد و معمولاً تلاش می کند تا همسرش را وابسته به مشروب نماید تا بتواند به رفتار نابهنجار خود ادامه دهد و مزاحمی نداشته باشد. ناسازگاری والدین، طلاق و جدایی پدر و مادر نیز می تواند بستر مناسبی را برای احساس شکست و فشار اجتماعی ایجاد کند و در نتیجه گرایش به الکل را افزایش دهد.

۴- عوامل فرهنگی و اجتماعی

بسیاری از پژوهشگران معتقدند ساختارها و عوامل اجتماعی در میزان گرایش و وابستگی

مشروب‌خواری مردان، جرمی علیه زن و خانواده

به الکل تأثیر جدی دارد. هورتون (۱۹۴۳) در مطالعاتی که در مورد ۵۶ جامعه بدوی انجام داد، متوجه شد که هر چقدر سطح ناامنی در فرهنگی زیاد باشد، مصرف الکل نیز به همان اندازه زیادتر خواهد شد و علت آن در دسترس بودن الکل و قابلیت دریافت فوق العاده الکل است.

از سوی دیگر برخی پژوهشگران وجود دوگانگی فرهنگی و فشارهای ساختاری را در گرایش به الکل مؤثر دانسته‌اند. بیلز به سه عامل فرهنگی در گرایش به الکل اشاره کرده است:

(۱)- میزان فشار و تنش درونی که در اثر قواعد فرهنگی بوجود می‌آید.

(۲)- تشویق مشروب‌خواری از طریق فرهنگ.

(۳)- فرصتی که فرهنگ برای جانشین ساختن احتیاجات ارضاء نشده و همچنین سازگاری

با تنش و اضطراب آماده می‌سازد.

بسیاری از پژوهشگران نیز به تأثیر الگوهای فرهنگی بر مصرف الکل اشاره کرده‌اند، نخستین نسل آمریکائی‌های ایتالیایی تبار و آمریکائی‌های یهودی، به فرهنگ‌هایی تعلق دارند که مشروب‌خواری در بین خانواده‌های آنان و یا در محیط‌های مذهبی متداول است. در ایالات متحده آمریکا تعداد معتادان به الکل در میان سیاهپوستان و پورتوریکویی‌ها بسیار زیاد است. نخستین بررسی‌هایی که درباره وابسته‌های اجتماعی اعتیاد به داروها انجام شده است، به اوضاع نامساعد اجتماعی و اقتصادی اشاره کرده‌اند، از جمله اینکه بین جایگاه اقتصادی پایین، پیشرفت تحصیلی ضعیف، زندگی خانوادگی از هم گسیخته و زندگی در محله‌ها و خانه‌های پر جمعیت، با اعتیاد به الکل رابطه قوی وجود دارد.

- آنومی

عامل اجتماعی دیگری که اهمیت آن از سایر عوامل فرهنگی - اجتماعی کمتر نیست؛ تغییرات سریع در ساختارها و نهادها و پایگاه‌های اجتماعی افراد جامعه است. هنگامی که جامعه از حالت سنتی به وضعیت مدرن تغییر می‌کند، بسیاری از هنجارها و ارزش‌های اجتماعی دگرگون می‌شود و در این حالت تحولات بسیاری رخ می‌دهد که هنجارها و ارزش‌های قبلی فرومی‌ریزد، در حالی که هنجارها و ارزش‌های جدید شکل نگرفته و نهادینه

نشده است. لذا اعضای جامعه دچار تردید و سردرگمی شده و وضعیت آنومی یا بی‌هنجاری اجتماعی ایجاد می‌شود، این شرایط گرایش اعضای جامعه را به مصرف مشروبات الکلی افزایش می‌دهد.

- لذت جویی بی ضابطه در اوقات فراغت

یکی دیگر از عوامل فرهنگی و اجتماعی گرایش به میگساری عدم برنامه ریزی صحیح و ارزشی برای گذران اوقات فراغت است؛ بشر به طور طبیعی برای رفع خستگی از اعمال روزانه و برنامه های ثابت زندگی، اوقاتی را به تفریح و تفریح اختصاص می‌دهد و در آن ساعات به انواع ورزش ها، دیدار از دوستان، استفاده از رسانه ها و سایر فعالیت های تفریحی می‌پردازد. در روایات اسلامی، اوقات شبانه روزی انسان مؤمن به سه بخش تقسیم شده است: یکی برای کار و تلاش و کسب حلال، دوم برای عبادت و بندگی خدا، سوم برای استفاده از نعمت های الهی جهت شادابی در دو بخش دیگر.

حضرت علی (ع) در مورد اوقات فراغت می‌فرماید: «ما احق الانسان ان تکون له ساعة لا يشغلها عنها شاغل»، «چه سزاوار است که انسان، ساعتی و لحظاتی را برای خود داشته باشد که هیچ بازدارنده ای او را از آن لحظه ها باز ندارد»!

بنابراین می‌بایست این تمایل غریزی بشر به استفاده از اوقات فراغت، با آموزه های دینی و توصیه های مسئولانه مربیان هدایت و کنترل گردد، در غیر این صورت ساعات اوقات فراغت زمینه ای برای لذت جویی و خوش گذرانی های خطرناک تبدیل خواهد شد. حضرت علی (ع) در این باره فرمود: «با فراغت، هوسرانی است». متأسفانه گاه مشاهده می‌شود جوانان در اوقات فراغت به تفریحات مضر روی آورده و بهترین فرصت های جوانی را به انواع پلیدی ها آلوده می‌سازند.

در پاره ای از اوقات، میگساری و مصرف مشروبات الکلی، زینت بخش کوهنوردی یا مجالس شب نشینی شده است، بی آنکه به زیان ها و عوارض شوم آن توجه شود.

مجالس عروسی، جشن تولدها و سایر محافل خصوصی و خانوادگی در صورت عدم حاکمیت

مشروبخواری مردان، جرمی علیه زن و خانواده

ارزش های اخلاقی و دینی، می تواند زمینه بروز برخی ناهنجاری ها را فراهم نماید؛ مع الاسف گاهی استفاده از مشروبات الکلی در این گونه محافل، نوعی پرستیژ اجتماعی تلقی می شود، به گونه ای که مصرف کنندگان می پندارند گوی سبقت را از هم ردیفان خود برده اند، غافل از آنکه پس از مصرف و ایجاد حالت مستی، انواع فسادها و تجاوزهای جنسی رخ داده و هویت و بنیان خانواده و روابط انسانی از بین می رود و پرده حیا و عفت برای همیشه در آتش شهوات حیوانی خواهد سوخت.

- عدم کارایی سیستم کنترل اجتماعی

کنترل و نظارت اجتماعی مکانیسم هایی است که جامعه برای واداشتن اعضایش به سازگاری به کار می برد. به عبارت دیگر، کنترل اجتماعی^۱ به مجموعه عوامل محسوس و نامحسوسی گفته می شود که یک جامعه در جهت حفظ معیارهایش به کار می برد.^۲

دورکیم بر این باور است که اگر در جامعه ای همبستگی اجتماعی - یعنی نیروی کششی که افراد یک جامعه را بهم پیوند می دهد - قوی باشد، اعضای آن با ارزش ها و هنجارهای اجتماعی همنامی شوند، ولی اگر در جامعه ای همبستگی اجتماعی ضعیف باشد، ممکن است مردم به سوی رفتار مجرمانه کشیده شوند. جامعه شناسان از دو نوع کنترل اجتماعی شامل رسمی و غیررسمی نام می برند. مقصود از کنترل غیررسمی شکلی از کنترل اجتماعی است که در عرصه رویارویی اجتماعی اعضای جامعه در خانواده، مدرسه، محل کار، مسجد، دانشگاه و... تحقق می یابد. افرادی که برخلاف هنجارها و معیارهای اجتماعی رفتار کنند، تحت فشار قرار گرفته و از جامعه طرد می شوند. بنابراین گروه های مرجع نقش مهمی در همنوایی افراد با هنجارها و ارزش های ایفا می کنند.

کنترل رسمی نیز مجموعه قوانین و مقررات حقوقی و قانونی است که با مجرمان و کجروان اجتماعی برخورد قانونی می کند و با وضع مجازات بدنی، اقتصادی و... افراد را کنترل می نماید. از دیدگاه اسلام، مکانیسم کنترلی افراد و واداشتن آنان به رعایت هنجارها و ارزش ها می بایست در درون افراد باشد، زیرا در پرتو اعتقاد درونی به خدا و قیامت، کجروی افراد تقلیل

خواهد یافت و با تضعیف سیستم کنترل درونی، هنجارشکنی و گرایش به منکرات از جمله شرابخواری رو به افزایش خواهد گذارد. در جامعه‌ای که امر بمعروف و نهی از منکر (کنترل اجتماعی) به عنوان دخالت در کار دیگران و مانع آزادی‌های آنان تلقی شود، زمینه برای انواع هنجارگریزی‌ها فراهم می‌شود.

- تزلزل گروه‌های مرجع در پابندی به ارزش‌ها

گروه مرجع گروهی است که به هنگام ارزیابی و داوری فرد درباره خود، به عنوان الگو به کار می‌رود. گروه مرجع از آن نظر اهمیت دارد که به فرد کمک می‌کند تا ارزش‌ها، اهداف و معیارهای خاص رفتاری داشته باشد. گروه مرجع معیارهای رفتاری مورد تأیید و پذیرش را به فرد نشان می‌دهند، این گروه‌ها به فرد کمک می‌کنند که به ارزیابی خود پردازد. براین اساس، گروه‌های مرجع باید نسبت به ارزش‌ها و هنجارها پابندی نشان دهند تا افراد دیگری که حرکات و سکنات آنان را الگوی خود می‌دانند با اطمینان خاطر و اشتیاق کامل، به هنجارها وفادار بمانند، زیرا عدم تقید گروه‌های مرجع، نظیر پدر و مادر، هنرمندان، نخبگان و افراد ممتاز اجتماعی، موجب تزلزل و سستی ارزش‌ها و هنجارها در جامعه می‌شود.

- فقدان اطلاع‌رسانی در مورد عواقب میگزاساری

انسان‌ها برپایه دو عنصر اساسی جلب منفعت و رفع ضرر برای انجام یا ترک فعل تصمیم می‌گیرند. آگاه‌سازی و دانش افزایی افراد خانواده، از عواقب کجروی‌ها و آسیب‌های اجتماعی بر نهاد خانواده و روابط زن و شوهر، از مهمترین وظائف نهاد‌های فرهنگی است.

چنانچه این نهادها نتوانند خانواده‌ها را از عوارض سوء ناشی از مصرف مشروبات الکلی آگاه سازند و فقط، گزارش‌ها و اخبار مصرف الکل را منتشر نمایند، این عمل می‌تواند به عامل اشاعه این منکر تبدیل شود. بدین لحاظ وسائل ارتباط جمعی می‌بایست از طریق مصاحبه با کارشناسان، ساختن فیلم‌های مستند و سینمایی و سایر آفرینش‌های هنری، چهره زشت میگزاساری و تبعات آن را برای خانواده‌ها و اقشار مختلف مردم آشکار سازند و این پدیده ناپسند

اجتماعی را از ابعاد مختلف و جدید موشکافی نمایند.

پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، کتاب ها و مقالات متعددی در ارتباط با تحریم شراب و آثار فیزیولوژیکی، روانشناسی و اجتماعی مشرو و بخواری منتشر گردیده است، ولی متأسفانه پس از انقلاب، یا به دلیل غفلت از شیوع تدریجی میگساری در میان افراد جامعه، یا به جهت رویه نادرست پاک کردن صورت مسئله به جای حل آن، اقدامات مناسب فرهنگی جهت اطلاع رسانی درباره پیامدهای شوم این عمل انجام نگردیده است. در حالی که می توان با ارائه آخرین دستاوردهای علمی از گسترش این کجروی اجتماعی جلوگیری نمود.

۵- عوامل سیاسی

در کنار طرح سایر عوامل مؤثر بر گرایش به الکل نباید از تأثیر عوامل سیاسی به ویژه در جامعه اسلامی غفلت نمود. زیرا نظام سلطه جهانی از طریق اشاعه فساد و نابهنجاری سعی در استثمار ملل اسلامی می نماید.

آمریکا، به عنوان دشمن نظام اسلامی ایران، پس از ناامیدی و شکست در انواع توطئه نظیر تهاجم نظامی، ترور شخصیت های بزرگ، تحریم اقتصادی بر علیه جمهوری اسلامی ایران، درصد تهاجم فرهنگی و ترویج بی بند و باری است. ورود سیل آسای بطری های مشروبات الکلی از مرزهای کشور حتی به طور رایگان از جمله ترندهای آمریکا علیه ایران است.^۱

بدون تردید غرب، همانگونه که تمدن اندلس را با ترویج فساد و شرابخواری از حاکمیت مسلمانان خارج ساخت، امروز درصد است با ورود مشروبات الکلی به صورت رایگان، پایه های نظام اسلامی را متزلزل کند. بدین جهت در بسیاری از وب سایت های اینترنتی و فیلم هایی سینمایی، فرهنگ میگساری را با تمام ظرافت های هنری به مخاطبان القاء نماید.

۱- فرمانده نیروی انتظامی آذربایجان غربی در مصاحبه ای اظهار داشت که آمریکا به عراقی ها اعلام کرده است که فقط می توانند مشروبات الکلی، سیگار و اسلحه به ایران صادر کنند. (کجهان ۱۳۸۲/۶/۱۶)

پیامدهای مشروبخواری

شرابخواری آثار مخرب و نابهنجاری را برای فرد مصرف کننده و اطرافیان او برجای می‌گذارد که برخی از این آثار منفی بر جسم و روان شخص الکلیک است و برخی آثار خانوادگی و اجتماعی می‌باشد، به گونه‌ای که خانواده (گروه کوچک اجتماعی) و جامعه (اجتماع بزرگ انسانی) از اثرات سوء آن در امان نیستند. برخی از این پیامدها به شرح ذیل است:

۱- آسیب‌های جسمی

اولین اثر مهلک می‌گساری، بر جسم و بدن فرد الکلیک خواهد بود، به طوری که صدمات جبران‌ناپذیری را به حواس پنجگانه، دستگاه گوارشی، اعضای تناسلی، دستگاه گردش خون و قلب وارد می‌سازد.

مطابق گزارش محافل طبی و بهداشتی و تجربیات پژوهشگران، پس از ورود الکل به بدن، فقط قسمت اندکی از آن تجزیه شده و از بین می‌رود، ولی قسمت اعظم آن وارد خون شده و از طریق جریان خون به تمام اعضای بدن می‌رسد و از آنجا که الکل ماده‌ای سمی است، هیچ‌یک از اعضای بدن را سالم نگذاشته و کلیه، معده، کبد، مخاطات دهان، حلق، مری، روده و کبد را فاسد می‌نماید. همچنین اعتیاد به الکل در بیضتین و تخمدان‌ها [علاوه بر صدمه به اعضای حساس تناسلی] تخم و تخمک را مسموم نموده و از این طریق، نسل بعدی را از سلامتی محروم می‌سازد. از دیگر اثرات ناگوار مصرف الکل بر دستگاه تنفسی و گردش خون به ویژه قلب و رگ‌ها می‌باشد که بدون استثناء، تصلب شرایین و سکنه‌های قلبی و مغزی را در پی دارد. سلسه اعصاب نیز به علت حساسیت شدید نسبت به الکل، بیش از همه اعضا و دستگاه‌های بدن صدمه می‌بیند. از دیگر عوارض رایج مشروبخواری اختلال در حواس پنجگانه و مرکز نگهداری ادرار است.

همچنین در اثر مصرف مشروبات الکلی، قدرت و حساسیت بینایی و تشخیص رنگ‌ها کاهش می‌یابد و فرد، به بیماری اختلال در تشخیص رنگها مبتلا می‌شود.^۱ از سوی دیگر

۱- صبورادوبادی، صص ۱۱۹-۱۱۸.

مشروبوخواری مردان، جرمی علیه زن و خانواده

نوشیدن بیش از حد مشروبات الکلی، به گلبول های سفید خون که کار دفاع از بدن را برعهده دارند، آسیب می رساند و سبب بروز سرطان می شود. خستگی های مزمن، حساسیت شدید بیش از حد و فشارهای زندگی از جمله سایر مشکلات و صدمات جسمی مصرف مشروبات الکلی است.

در برخی روایات اسلامی نیز به پاره ای از آسیب های جسمی الکلیسم اشاره شده است. امام صادق (ع) در مقام بیان علت حرمت شراب می فرماید: «حرم الله الخمر بعضها و فسادها لان مدمن الخمر تورته الارتعاش...»^۱ «خداوند شراب را به علت تأثیر بد و فسادى که بوجود می آورد، حرام کرد، زیرا میگسار دچار رعش [در اندام] می شود.»

۲- آسیب های روانی

میخوارگی به جز اثرات مخرب جسمی، زیان های شدیدی را به روح و روان آدمی وارد می سازد و فرد را از حالت تعادل خارج می کند و در نتیجه باعث بروز رفتارهای ناپهناجار می گردد. در این بخش به برخی از این آسیب ها اشاره می شود:

- هذیان

هذیان، یکی از آسیب های روان پریشی است که تا مدتی پس از ترک اعتیاد به الکل ادامه می یابد، این حالت روحی موجب بی قراری، بی خوابی، هیجانان و تحریکات شدید در فرد مشروبوخوار می شود. هذیان با شاخص هایی نظیر توهم (دیداری و شنیداری)، ترس شدید و عدم تشخیص محیط زندگی و زمان مشخص می شود.^۲

- فراموشی

فراموشی، میراث میخوارگی است، میخواره قادر نیست حوادث روز گذشته را به یاد آورد و گاه برای سرپوش نهادن به ضعف حافظه خود، به گونه ای تلاش می کند تا وقایع جدید با وقایع قبلی پیوند داده نشود.

- زوال عقل

مطابق نتایج پژوهش‌ها، در هنگام مستی و استعمال الکل، نیروی عقل که اعمال و رفتار آدمی را نظم می‌بخشد، به طور موقت تعطیل می‌شود و در این حالت احتمال بروز هر گونه ناهنجاری رفتاری وجود دارد. اسلام بر همین اساس میخوارگی را تحریم کرده است. «شخصی از امام صادق (ع) پرسید: چرا خداوند شراب را حرام ساخته است؟ حضرت فرمود: ساعتی بر مشروبخواران می‌گذرد که زمام عقل از کف می‌دهند، خدا را نمی‌شناسند و پیرو شیطان می‌گردند، چون سررشته عقل و خردشان را در کف او می‌نهند و فرمان او را انجام می‌دهند.»^۱

زوال عقل در هنگام مستی با نقص‌های شناختی از جمله، اختلال در حافظه، زبان‌پریشی^۲، کنش‌پریشی^۳، ادراک‌پریشی^۴ و اختلال در کارکرد اجرایی همراه است. در واقع نقص‌های شناختی شاخص اصلی زوال عقل محسوب می‌شود.^۵

- افسردگی

این عارضه می‌تواند با استفاده بلندمدت از الکل ایجاد شود. اما گاه فرد دچار افسردگی بوده است و برای تسکین آن، به مصرف الکل اقدام کرده است، بنابراین در درمان باید به توالی این تغییرات توجه کرد.

- اضطراب

این بیماری روحی، در طی دوره ترک اعتیاد به الکل رایج بوده است، اما بعضی از بیماران مبتلا به اختلال اضطراب، به عللی برای کاهش آن اضطراب‌ها الکل می‌نوشند.

- حسادت بیمارگونه

حسادت مرضی با سوء استفاده از الکل در آمیخته است. بدبینی‌های غیر هذیانی به شریک جنسی، نسبت به افراد طبیعی رایج‌تر است.

۱- حرعاملی، ج ۱۷، ص ۲۵۳.

۲- زبان‌پریشی (aphasia) ممکن است به صورت دشواری در بازگو کردن نام افراد یا اشیاء جلوه‌گر شود.

۳- کنش‌پریشی (apraxia) نوعی اختلال در توانایی اجرایی و فعالیت‌های حرکتی علیرغم وجود سلامتی و توانایی حرکتی می‌باشد.

۴- ادراک‌پریشی (agnosia) نوعی ناتوانی در شناسایی اشیاء علیرغم وجود سلامت در کارکرد حسی است.

۵- انجمن روان‌پزشکی آمریکا، ص ۲۵۲.

- رفتارهای خود آسیب زا

خودکشی و رفتار خود آسیب زا در بین افراد معتاد به الکل، فراوان تر از سایر افراد در این سن است. نسبت الکلیک هایی که خودکشی می کنند بین ۶ تا ۲۰ درصد است.

(۳) - آسیب های خانوادگی

آسیب های میخوارگی فقط به جسم و روان فرد منحصر نمی گردد، بلکه حیات خانواده و اجتماع را تهدید کرده و مشکلات هنجاری بسیاری را در روابط اعضای خانواده و جامعه ایجاد می کند. آسیب های خانوادگی در دو بخش شامل تأثیر بر روابط زوجین و فرزندان مورد بررسی قرار گرفته است:

الف) - روابط زوجین

- اختلال در تنظیم روابط جنسی

اولین کارکرد اجتماعی خانواده، تنظیم و نظام بخشیدن به رفتارهای جنسی و تولید مثل است.^۱ عوامل مختلفی می تواند در این انتظام جنسی اختلال ایجاد کند به طور نمونه میگساری، آسیب های جدی را به نظام هنجاری روابط جنسی وارد می سازد، زیرا مصرف دائمی الکل، تغییر محسوسی را در کاهش غریزه جنسی فرد معتاد بوجود می آورد، به طوری که این امر روابط جنسی فرد الکلیک با همسرش را به سردی می کشاند و در اکثر موارد، علیرغم آنکه مرد به جهت اعتیاد به الکل این مشکل را ایجاد کرده است، اما زن به سرد مزاجی و کاهش روابط جنسی متهم می شود. همچنین مطابق تحقیقات انجام شده در انگلستان ۴۰ درصد از بیماران آمیزشی در نتیجه استعمال الکل بوده است.^۲ گاهی نیز شخص میخواره، بر اثر وابستگی شدید به الکل، زن و فرزندان خود را به آلودگی اخلاقی و جنسی می کشاند تا از این رهگذر، هزینه تهیه مشروبات الکلی را فراهم نماید.

- خشونت علیه همسر

از آنجا که میگساری مرد، کارکردهای خانواده را در هم می‌شکند، با مقاومت همسر مواجه می‌گردد و مرد نیز برای کاهش منازعات، مربوط به مصرف الکل، تلاش می‌کند همسر خود را به استفاده از مشروبات الکلی معتاد نماید و با انواع اعمال نظیر تطمیع و تهدید، او را به شراخواری ترغیب نماید و بدین ترتیب زن را در انواع فسادها و بحران‌ها وارد سازد، ولی با مقاومت همسر، کار به جدایی و طلاق می‌کشد. میگساری مرد تا آنجا ادامه می‌یابد که موجب بی‌غیرتی شوهر نسبت به زن و فرزندانش شده و از اینکه همسرش با مردان دیگر رابطه نامشروع برقرار می‌کند، اعتراضی نخواهد کرد. متأسفانه گاهی مرد مشروبخوار در پارتی‌های شبانه، همسر خود را قمار می‌کند، بی‌آنکه به عواقب وخیم چنین عمل ننگینی آگاهی داشته باشد.

ضرب و شتم، بدرفتاری با همسر و سوءظن به او، حداقل خشونت است که مرد الکلی بر علیه همسر خویش اعمال می‌کند.

- دلسردی از نقش همسری و مادری

به طور طبیعی هر فردی در نظام اجتماعی نقشی را بر عهده می‌گیرد و با ایفای آن، ضمن ادای رسالت خویش، به ابقای نظام اجتماعی کمک می‌کند، ولی گاهی به دلایل مختلف، فرد از نقش و رفتاری که جامعه از او انتظار دارد، دلسرد شده و از روی ناچاری و بدون علاقه آن را انجام می‌دهد. «دلسردی از نقش»، هنگامی اتفاق می‌افتد که آن نقش، اولویت خاصی در زندگی فرد ندارد و شخص به جای آنکه نقش را در دل خود جایگزین کند، آن را تنها به این دلیل ایفا می‌کند که ضرورت ایجاب می‌کند یا دیگران از او انتظار دارند. ایفای نقش در این حالت غالباً همراه با فشارهای روانی است.

مشروبخواری مرد و اعمال زننده‌ای که او در محیط خانه و خارج از آن انجام می‌دهد، زن را در ایفای نقش همسری و مادری بسیار دلسرد می‌کند، او در چنین شرایطی همسر مست خود را به ناچار تحمل می‌کند^۱ و بر تمام بد اخلاقی‌ها و هرزه‌گویی‌های او صبر نموده و احياناً تأمین نیازهای اقتصادی خانواده را بر دوش می‌کشد و.... همه اینها در حالی اتفاق می‌افتد که احساس

۱- البته برخی از روایات صبر و تحمل در زندگی کردن با فرد مشروبخوار را تجویز نمی‌کند. رک: مقدم، محمدتقی «کیفر کردار

رضایتمندی از شوهرش نداشته و از حضورش در خانه و زیر یک سقف احساس شرمندگی می‌کند.

دلسردی زن از ایفای نقش خود، فرد را دچار فشارهای روانی و از خود بیگانگی می‌کند و بهداشت روانی او را با خطرات جدی مواجه می‌نماید.

- تنزل پایگاه اجتماعی زن

روشن است که پایگاه اجتماعی^۱ افراد گاه اکتسابی است و براساس کار و تلاش و شکوفا نمودن استعدادها و مهارت‌ها بدست می‌آید و گاه انتسابی بوده و متکی بر زمینه‌های خانوادگی می‌باشد و از آغاز تولد به فرد محول شده است.

در اکثر موارد، منزلت و اعتبار اجتماعی زنان، در محیط خانوادگی و به تبع موقعیت اجتماعی همسر ارزیابی می‌شود. از این روی، هرگونه صعود یا سقوط پایگاه اجتماعی مردان، به پای همسرشان هزینه می‌شود. بدین معنا که منزلت اجتماعی زن، به طور مستقل و براساس شایستگی‌های وی مورد توجه قرار نمی‌گیرد و چنانچه مردی منحرف شود، انحراف وی دامان زن را خواهد گرفت. لذا شرا بخواری مرد به عنوان یک کجروی و جرم اجتماعی، شأن و منزلت اجتماعی زن را تنزل می‌دهد. همچنین می‌گساری مردان باعث می‌شود تحرک اجتماعی^۲ زنان دچار مشکلات جدی شود، مقصود از تحرک اجتماعی، حرکت افراد و گروه‌ها بین موقعیت‌های اجتماعی-اقتصادی مختلف می‌باشد.^۳ زنان شایسته‌ای که می‌توانستند در سلسله مراتب اجتماعی و اقتصادی بالاتری قرار گیرند و فرصت‌های بهینه‌ای را در جهت ارتقاء زندگی اجتماعی داشته باشند، به جهت بدنامی ناشی از می‌گساری همسر، فرصت ارتقاء اجتماعی را از دست می‌دهند و حیثیت اجتماعی آنها مخدوش می‌شود.

از این رو نباید چشم‌انداز نگران‌کننده پیامدهای ناگوار شرا بخواری مرد را تنها به فرد مشرو و بخوار منحصر کرد، بلکه می‌بایست این آسیب‌ها را برای همسر و اعضای خانواده مورد توجه قرار داد.

۱- پایگاه اجتماعی، احراز موقعیت اجتماعی فرد در گروه یا در مرتبه اجتماعی یک گروه، در مقایسه با گروه‌های دیگر است. نقش، رفتار مورد انتظار دیگران از فرد دارای پایگاه معین است.

۲- گیدنز، ص ۲۴۴.

ب)- روابط والد با فرزندان

- زناى با محارم

یکی از شایع ترین محدودیت ها در رفتار جنسی، ممنوعیت از دواج یا داشتن روابط جنسی بین اعضای خانواده است، قوانین مربوط به تحریم زناى با محارم، قرن ها قدمت دارد و تقریباً قانونی جهانی است، چنین محرمانی باعث دگرگونی فواصل سنی، اختلاط نسل ها و تغییرات چشمگیر نقش شخص در خانواده می شود. کودکانی که از روابط با محارم به وجود می آیند، احتمال بیشتری در به ارث بردن ژن های مغلوب دارند. اکثر تحقیقات مربوط به زناى با محارم بر روی روابط جنسی پدر-دختر متمرکز است.^۱ براساس این تحقیقات مردانی که با دختران بالای ۱۲ سال خود رابطه جنسی داشته اند، معمولاً کسانی هستند که پیشینه ای از رفتار تکانشی و مشروب خواری مفرط داشتند.^۲ اغلب پدران در حالت مستی به سراغ دختران بزرگتر خود رفته و با آنها رابطه جنسی برقرار می کنند و گاه با وعده و وعید، اقدام به چنین رفتار و قبحانه ای می نمایند. مشروب خواران همچنین احتمال زیادی دارد که در حالت مستی با محارم خود حتی مادر، خاله و عمه خود زنا کنند.^۳

- پرورش نسل معیوب و بیمار

مصرف الکل عوارض جبران ناپذیری در رشد فرزندان باقی می گذارد. براساس نتایج تحقیقات ۱۷ درصد کودکانی که پدر الکلیک داشته اند، زودتر از موعد مقرر بدنیا آمده اند، ۶ درصد کودکانی که در هنگام تولد توانایی زندگی ندارند، از پدران الکلیک هستند. ۷۵ درصد فرزندان که پدری الکلی دارند، فاقد نیروی فوه عقلانی می باشند.^۴ ۱۵ الی ۱۷ درصد اطفال دارای پدری الکلی، مبتلا به امراض دماغی هستند.^۵

پروفسور اروندل در مقاله ای علمی تحت عنوان «الکلیسم و کودکان» نوشته است: «میزان

۱- ایروین جی، ساراسون و دیگران، ج ۲، ص ۲۹۰.

۲- همان، ص ۲۹۱.

۳- پیامبر اکرم (ص) فرمود: هر که شراب بنوشد، باک ندارد که با مادر و خاله و عمه خود زنا کند، ر.ک؛ نهج الفصاحه، ترجمه ابوالقاسم پاینده، نشر جاویدان، ص ۳۲۳.

۴- حقانی و دیگران، ص ۱۶۸.

۵- همان، ص ۱۸۱.

مرگ و میر در کودکان افراد الکلیک بیش از مجموع تعداد مرگ و میر کودکانی است که والدین آنها سفلیس یا مسلول اند.^۱

- ناتوانی در مراقبت و نگهداری از کودکان و سالمندان

یکی دیگر از کارکردهای نهاد خانواده، حمایت زیستی، عاطفی و اخلاقی از اعضای خانواده، به ویژه نوزادان و کودکان، سالمندان و معلولان است.

فرد میخواره در اثر مداومت در شرابخواری، احساس عدم کفایت و بی شخصیتی می کند. او به جهت اعتیاد به این رفتار انحرافی، از نگهداری خود عاجز می ماند، تاجه رسد به اینکه بتواند از کودکان و سالخوردهگان مراقبت نماید. فرزندان میخواره، از محبت و عاطفه پدری احساس محرومیت می کنند و همین امر موجب بروز عقده های روانی و فشارهای اجتماعی در شخصیت فرزندان آنها می شود. آنان احساس می کنند که پشتوانه ای ندارند، زیرا در صحنه های مختلف اجتماع، کسی نیست که حمایت های لازم را از آنها انجام دهد، پدر الکلی نمی تواند کنترل و نظارتی بر روی رفتارهای فردی و اجتماعی فرزندان خود داشته باشد، لذا فرآیند جامعه پذیری و تربیت فرزندان فرد الکلیک آسیب پذیر است. سالمندان هم که پس از گذشت سال ها، انتظار خدمت رسانی از سوی فرزند خود را دارند، وقتی شاهد میگزساری وی هستند، آرزوهای دیرینه خود را از دست رفته می بینند و احساس می کنند که فرزند آنها در لحظات پایانی عمر نمی تواند عصای دوران پیری آنان باشد.

- اختلال در فرآیند جامعه پذیری کودکان

جامعه شناسان معتقدند اجتماعی شدن کودک به معنای آموختن شیوه زندگی و پذیرش هنجارهای اجتماعی، یکی از مهمترین کارکردهای خانواده محسوب می شود، بنابراین نهاد خانواده می بایست بتواند واحد بانیاتی از جامعه پذیری باشد به نحوی که کودکان بتوانند فرهنگ و مهارت های نقش را که برای زندگی بزرگسالی بسیار اساسی است، بیاموزند.^۲ به عبارت دیگر، اجتماعی شدن فرایندی است که در طی آن کودک ناتوان، به تدریج به شخصی

۱- خوش سلوک و جوادپور، ص ۱۱۵.

۲- ترنر، ص ۲۶۳.

خود آگاه، دانا و ورزیده در شیوه‌های فرهنگی تبدیل می‌شود، لیکن پدر الکلی آنقدر در حالت مستی و هیجانات ناشی از شرابخواری غوطه‌ور است که نمی‌تواند الگوی مناسبی برای انتقال فرهنگ، ارزش‌ها، هنجارها و نقش‌های اجتماعی به کودک خود باشد. فرزند چنین پدری، پیوسته شاهد هذیان‌گویی، فراموشی، ترس، اضطراب و نعره‌های بلند پدر مست خود می‌باشد. طبیعی است که او در چنین خانواده‌ای، در مورد هنجارهای مناسب یک زندگی صحیح و مطلوب، مطالبی نخواهد آموخت، در این صورت کودکی که هنجارآموز نشده است، به عنوان یک انسان کج‌رو، در شبکه‌کنش و تعامل اجتماعی با سایر کنشگران قرار می‌گیرد و از آنجا که جامعه، افراد کج‌رو را طرد می‌کند، فرزند این خانواده، نمی‌تواند پایگاه و نقش شایسته‌ای را در سلسله‌مراتب اجتماعی برای خود احراز نماید، از این رو فرد میخواره به تدریج از فرهنگ عمومی کناره‌گیری کرده و زمینه جذب وی در خرده فرهنگ بزهکاری فراهم می‌شود.

- تنزل پایگاه اجتماعی فرزندان

از دیگر کارکردهای نهاد خانواده، این است که جایگاه و پایگاه اجتماعی کودک را در خصوص تبار منسوبان و خانواده‌ای که شخص بدان تعلق دارد، تعیین می‌کند. به عبارت دیگر خانواده جایگاه اجتماعی اعضای خود را در میان ساختار اجتماعی و سلسله‌مراتب منزلتی مشخص می‌سازد. در خانواده‌ای که پدر آن دارای شغل آبرومندانه است و به هنجارهای رایج جامعه پایبند می‌باشد، اعضای خانواده از پایگاه اجتماعی خوبی برخوردار می‌باشند و فرزندان خانواده نیز پایگاه و منزلت اجتماعی والایی دارند، اما با اعتیاد پدر خانواده به الکلی، پایگاه اجتماعی فرزندان در میان مردم از دست می‌رود، حیثیت و آبروی خانوادگی آنها مخدوش می‌شود و فرزندان هم به جهت انتساب به چنین پدری، جایگاه اجتماعی والایی نخواهند داشت و دائماً از سوی دیگران سرزنش و تقییح خواهند شد. از سوی دیگر چنانچه فردی الکلی، در حالت مستی به دلیل تجاوز جنسی، زنی را باردار نماید، کودک این فرد، به جهت فقدان هویت خانوادگی و هویت اجتماعی با مشکلات متعددی مواجه می‌شود.

- فقدان امنیت اقتصادی خانواده

نهاد خانواده مرجع پاسخگویی به نیازهای اقتصادی اعضای خود می باشد. پدر خانواده و در مواردی مادر، از طریق کار و تلاش، نیازها و احتیاجات خانواده را تأمین می نمایند. با اعتیاد پدر به مصرف بیش از حد مشروبات الکلی، ضربه شدیدی به ساختار اقتصادی خانواده وارد می شود و درآمد خانواده، صرف خرید مشروبات الکلی می گردد و بدین ترتیب، نتیجه تلاش های اقتصادی خانواده به جای ایجاد رفاه عمومی اعضای خانواده، در مسیر لذت جویی شخصی و مصرف الکل از سوی پدر به هدر می رود.

(۴) - آسیب های فرهنگی و اجتماعی

پیامبر گرامی اسلام (ص) در خصوص پیامد ناگوار شرابخواری می فرماید: «شراب، گردآورنده همه گناهان و سرچشمه پلیدی ها و کلید زشتی هاست». به عبارت دیگر شراب می تواند سرچشمه همه پلیدی ها و گناهان باشد و عامل بسیاری از جرائم و منکرات حتی در جامعه اسلامی است.^۱

- تجاوز جنسی

گاهی فرد مشربو بخوار در حالت مستی، دچار هیجانان زودگذر و تمایلات جنسی شدید می گردد، به گونه ای که مرتکب تجاوز به عنف و زنا می شود. در روایات اسلامی نیز مفاسد اخلاقی و زنا، به عنوان یکی از پیامدهای زشت شرابخواری شمرده شده است. امام باقر (ع) می فرماید: «بیدخل صاحبه فی الزنا.....» «شراب، فرد میخواره را به زنا آلوده می سازد.»^۲ زیرا فرد در حالت مستی هیچ کنترلی بر روابط جنسی خود ندارد.

مرکز مبارزه با اعتیاد در آلمان اعلام کرد که ۵۰ درصد تجاوزات جنسی در آلمان تحت تأثیر مصرف مشروبات الکلی است.^۳

تخمین زده می شود که در ایالات متحده آمریکا، هر ثانیه یک زن به زور و تهدید مورد تجاوز

۱- رئیس کل دادگستری مازندران اعلام کرد که ۹۵ درصد مجرمان کشور سابقه مصرف مشروبات الکلی و مواد مخدر دارند (کیهان ۱۳۸۲/۴/۲۲)

۳- خوش سلوک و جوادپور، ص ۱۲۳.
www.noormags.ir

۲- قمی، ج ۲، ص ۷۲۵.

قرار می‌گیرد. تجاوز به عنف در انواع مختلف شامل تجاوز قدرتی، تجاوز خشمانه، تجاوز دگرآزارانه مشاهده می‌شود.^۱

اکثر متجاوزان جنسی مرد و مشروب‌خوار هستند که به جهت عدم کنترل بر رفتارهای جنسی خود، مرتکب تجاوز به عنف می‌شوند و امنیت زنان جامعه را به خطر می‌افکنند. مشروب‌خواری مردان، همچنین جامعه زنان را با چالش‌های جدی روبرو می‌سازد. به طور نمونه در کشورهای که تظاهر به مشروب‌خواری آزاد است، مردان معتاد به الکل، زنان را قربانی و سوسه‌ها و لذات خود می‌کنند، به طوری که آنان مجبورند برای حفظ امنیت خود، یا در خانه بمانند و یا در بیرون از منزل، تدابیر امنیتی و خود دفاعی را در پیش بگیرند و هرگز احساس آرامش ننمایند و مدام از ترس تجاوز مردان مست در اضطراب بسر ببرند.

- آدم‌کشی

شخص الکلی در حالت مستی، دچار هیجان‌ات بسیار شدید روحی می‌شود به طوری که قدرت تعقل از او سلب می‌گردد، در چنین حالتی عشق و نفرت او هنجارمند نیست، به خصوص که برخی از این حالات، بسیار خطرناک است. به طور نمونه، بسیاری از قتل‌ها و آدم‌کشی‌ها در حالت مستی گزارش شده است که این موضوع حاکی از عمق پیامدهای ناگوار این انحراف می‌باشد.^۲ در روایات دینی، «قتل» یکی از پیامدها و آسیب‌های اجتماعی شوم مشروب‌خواری عنوان شده است. امام رضا (ع) می‌فرماید: «خداوند شراب را به موجب اثرات ناگوار از قبیل فساد، تغییر عقل، قتل و آدم‌کشی تحریم نموده است.»^۳

- تضعیف ارزش‌های دینی و اجتماعی

در هر جامعه‌ای اساس و قوام فرهنگ، منوط به حفظ هنجارها و ارزش‌هایی است که دین و جامعه برای افراد تعریف و تعیین کرده است. ارزش‌هایی که به جامعه نظم و انتظام می‌بخشند و هر چیزی را در مسیر اصلی خود قرار می‌دهند. اما می‌خوارگی، کنشگر اجتماعی را به سوی

۱- همان، ص ۲۹۲.

۲- ۵۰ درصد قتل‌های عمدی در ایالات متحده آمریکا در حالت مستی صورت می‌گیرد.

۳- محمدی ری شهری، ج ۴، ص ۱۵۴۶. www.noormags.ir

هنجار شکنی و عدم رعایت ارزش های اجتماعی و دینی سوق می دهد. شراب خواری رابطه انسان با خدا و خلق خدا را آسیب پذیر کرده و زمینه هر نوع انحراف اجتماعی را فراهم می سازد. در روایتی امام صادق (ع) می فرماید: «خدا شراب را حرام کرد... زیرا فرد مشروب خوار، نورانیت دل، مردانگی و مروت را از دست می دهد، در ارتکاب کارهای حرام و خون ریزی و زنا، گستاخ و بی پروا می شود و در حالت مستی و نابخردی هیچ بعید نیست که به محارم خود تجاوز کند، شراب بر شراب خوار جز بدی نمی افزاید، فردی که مست شد، به دین و دینداری نیز ضربه وارد می سازد، زیرا در همان حالت، خداوند را انکار نموده و بر خدا و رسولش افتراء می بندد.» به دلیل چنین پیامدها و آسیب هایی، می بایست از رواج و شیوع میخوارگی پیشگیری کرد، البته این مهم، مستلزم رعایت اصول و قواعدی خاص است.

اصول پیشگیری از مشروب خواری

اصول کلی جلوگیری از انحراف شراب خواری به شرح ذیل می باشد:

- ۱- تبیین آموزه های دینی در مورد تحریم شراب و آثار زیان بار اخلاقی و فرهنگی آن.
 - ۲- تغییر نگرش مردم در مورد زیان های مصرف الکل به وسیله آموزش در مدارس، رسانه ها و محافل دینی و مذهبی.
 - ۳- پیشگیری از زمینه های روانی و اجتماعی شراب خواری.
 - ۴- محدود کردن دسترسی افراد به الکل، به ویژه در مراکز تفریحی و سیاحتی.
 - ۵- کنترل عوامل اجتماعی مؤثر بر مصرف الکل مانند بیکاری، فقدان تسهیلات در اوقات فراغت و....
 - ۶- ممانعت از حضور در جلسات و میهمانی هایی که مشروبات الکلی مصرف می شود، حضرت علی (ع) می فرماید: «لا تجلسوا علی مائدة شرب علیها الخمر فان الحبه لا یدری متی یؤخذ»^۱
- «بر سر سفره ای که در آن شراب نوشیده می شود منشینید؛ زیرا که آدمی نمی داند چه وقت

۱- حر عاملی، ج ۲۵، ص ۲۸.

جاناش ستانده می شود.»

۷- الزام در ارائه گواهی عدم مشروبخواری جهت ثبت ازدواج رسمی. این امر موجب می شود تا افراد شرابخوار مطابق حدیث پیامبر اکرم (ص) در ازدواج دچار مشکل و محدودیت شدید شوند.

۸- کنترل و بازرسی دقیق کالاهایی که از مرزهای غربی وارد می شود. (مشروبات الکلی عمدتاً از طریق این مرزها وارد کشور می شود)

۹- اطلاع رسانی عمومی و فرهنگی و حساسیت زایی در خانواده در مورد خطرات الکلیسم و تبیین اهداف دشمن در ترویج میگساری و تشریح پیامدهای خانوادگی و اجتماعی آن.

۱۰- تبیین فلسفه تحریم شراب از طریق یافته های علوم تجربی و اجتماعی.

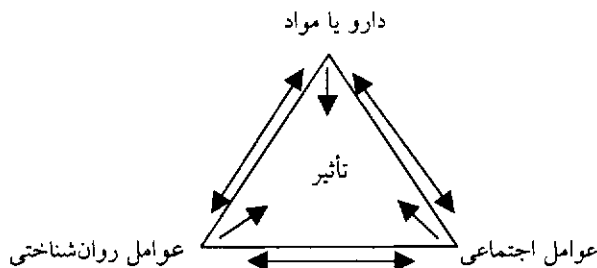
نظریات و راهکارهای درمان مشروبخواری

پژوهشگران، تئوری ها و نظریاتی را پیرامون روش های درمان این رفتار ناپسند ارائه نموده اند:

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

۱- نظریات فیزیولوژیکی

از سال ها قبل تلاش های بسیاری برای درمان اعتیاد به الکل، توسط پزشکان انجام گردیده و آموزش پزشکی نیز آنان را ترغیب کرده است تا برای این نوع مشکلات به تبیین های زیست شیمیایی و فیزیولوژیکی روی آورند. در نمودار ذیل، عناصر درمان مشخص شده اند:

مشروبخواری مردان، جرمی علیه زن و خانواده

بعضی از پژوهشگران^۱ این عقیده را مطرح کرده اند که در زیرساخت اختلالات مربوط به اعتیاد، باید بعضی از مکانیسم های فیزیولوژیکی وجود داشته باشد. برای تحقیق این تئوری دو اقدام پیشنهاد شده است:

- اقدامات طبی در دفع مسمومیت

در این اقدام، مستی و مسمومیت حاد الکلیک برطرف شده و پزشک دستورات غذایی طبی، برای احیاء و تقویت جسمی فرد الکلی و داروهایی از قبیل کلردی آگری پوکسید جهت رفع مسمومیت تجویز می کند تا نشانه های بیماری را از بین ببرد و در جهت بهبود فرد الکلیک تلاش نماید. این داروها سبب تحریک، تهوع، تخفیف فشار و از بین رفتن اضطراب می شود و از روان پریشی ترسناک و تشنج آور جلوگیری می کند.

- جراحی مغزی

برپایه برخی گزارشات، مشخص شده است که میل به خوردن الکل، به وسیله قسمتی از مغز کنترل می شود، خنثی سازی این مرکز که بیش از ۵۰ میلی متر مکعب حجم ندارد، بیمار را برای همیشه درمان می کند.^۲

(۲)- نظریات روانشناختی

- تنفر درمانی

یکی از راههای درمانی مورد پذیرش همگان، ایجاد نفرت نسبت به شراب در شخص الکلیک است، رومی هادر گذشته، با قرار دادن مار زنده در داخل گیللاس شراب و یا مجبور کردن معتاد به نوشیدن مشروب بی مزه، موجب نفرت و انزجار از مشروب می شدند. ولی امروزه نوعی الکلونید به نام «امتین هیدروکلراید»، را به ماهیچه یا عضله فرد الکلیک تزریق می کنند، سپس به او الکل می دهند، بدین ترتیب فرد با دیدن و بو کردن الکل، دچار تهوع می شود. تکرار این عمل با روش های شرطی، به عنوان یک بازدارنده قوی در مشروبخواری های بعدی مورد

استفاده قرار می گیرد.
- شرطی سازی

ویکر^۱ (۱۹۴۸) نخستین کسی است که نقش مهم عوامل مربوط به شرطی شدن را در اعتیاد مطرح کرد، هرگاه به دنبال پاسخ های کنش گر به داروها و مواد افیونی، مواد محرک زای دستگاه عصبی مرکزی، نظیر آمفتامین ها یا کوکائین با آرام بخش هایی مانند باریتورات ها تزریق شود، سرعت این نوع پاسخ ها افزایش می یابد. از نظر ویکر، رفتارها و اشیای مرتبط با دارو، در نتیجه همراهی مکرر با تقویت اولیه ناشی از دارو به تقویت کننده های ثانوی تبدیل می شوند، به همین ترتیب، محرک هایی که به طور منظم با نشانه های ترک اعتیاد به الکل تداعی می شوند، دارای ویژگی های اجتنابی شرطی هستند. ویکر معتقد است که میزان زیاد مصرف در میان معتادان ممکن است ناشی از خاموشی ناقص هر دو تقویت کننده های ثانوی مثبت و منفی باشد.

۳- نظریات دینی

بی تردید دین نمی تواند نسبت به چنین آسیب عظیم فردی، اجتماعی، روحی و جسمی بی تفاوت باشد، از این رو برای پیشگیری از این انحراف اجتماعی راهکارهایی را پیشنهاد کرده است:

- توجه به ارزش های معنوی و اخلاقی

تعالیم دین برای اطاعت دینداران از آموزه های الهی، تشویق ها و تنبیهاتی رایان کرده است؛ این شیوه می تواند تأثیر بسزایی در ایجاد انگیزه جهت ترک اعتیاد به الکل و کمک به فرد برای اجتناب از رویکرد مجدد به این کار داشته باشد. پیامبر گرامی اسلام (ص) می فرماید: «من ترک الخمر لغير الله سقاء الله من الرحيق المختوم فقال علی(ع): لغير الله قال نعم والله صیافة لنفسه»^۲ «هرکس برای غیر خدا [هم که شده] شرابخواری را رها سازد، خداوند او را از شراب خالص و مهر شده بنوشاند. حضرت علی (ع) عرض کرد: آیا اگر برای غیر خدا هم چنین نماید؟! حضرت فرمود: آری به خدا قسم برای حفظ سلامتی خویش است».

- اعمال تنبیهات اجتماعی

شریعت اسلامی، مجازات اجتماعی را برای مصرف کنندگان الکل در نظر گرفته است تا هم فرد الکلیک آن را ترک کند و هم دیگران تمایل به شرابخواری پیدا نکنند. از جمله آنکه روایتی از حضرت رسول اکرم (ص) نقل شده است که:

«شارب الخمر لا تصدقوه اذا حدثت ولا تزوجوه اذا خطب ولا تعودوه اذا مرض ولا تحضروه اذا مات ولا تأتمنوه علی امانه»^۱.

«شرابخوار اگر سخنی گفت، باور نکنید و اگر خواستگاری کرده به او زن ندهید و چنانچه بیمار شد، به عیادتش نروید و اگر مرد، بر جنازه اش حاضر نشوید و به او امانت مسپارید».

در روایات اسلامی، هشت مجازات اخروی نیز برای شارب خمر نام برده شده است که عبارتند از:

- ۱- عدم قبولی چهل روز نماز ۲- خوردن گل سرشته به زردابه اهل دوزخ ۳- تبدیل شدن به سگ های اهل جهنم ۴- مردن در حال تشنگی ۵- محسور شدن در حالت تشنگی ۶- کبودی چشم، سیاهی چهره و آویخته بودن لبها ۷- محروم بودن از رحمت خدا بانوشته شدن بر پیشانی، ۸- شب و روز در خشم خدا بودن.^۲

اطلاع رسانی در مورد این تنبیهات اجتماعی می تواند گرایش به مصرف مشروبات الکلی را کاهش دهد.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

۲- همان، ص ۱۵۴۸.

۱- محمدی ری شهری، ج ۴، ص ۱۵۴۸.

فهرست منابع

- ◆ قرآن کریم.
- ◆ انجمن روان پزشکی آمریکا: «راهنمای تشخیص و آمار اختلال های روانی»، ترجمه محمدرضا نیکخو و دیگران، انتشارات سخن، چاپ اول، ۱۳۷۴.
- ◆ اچ ترنر، جاناتان: «مفاهیم و کاربردهای جامعه شناسی»، ترجمه محمد فولادی و محمد عزیز بختیاری، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول، ۱۳۷۸.
- ◆ ابن بابویه قمی، محمد بن علی بن حسین: «علل الشرایع»، منشورات اعلمی، چاپ اول، ۱۴۰۸ قمری.
- ◆ ایروین جی؛ ساراسون و دیگران: «روان شناسی مرضی»، ترجمه بهمن نجاریان و دیگران، انتشارات رشد، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
- ◆ حر عاملی، محمد بن حسن: «وسائل الشیعه»، دار احیاء التراث.
- ◆ حقانی، حسین و دیگران: «بلاهای اجتماعی قرن ما»، نشر شرکت انتشار (قم)، چاپ سوم، ۱۳۴۸.
- ◆ خوش سلوک، مهران؛ جوادیپور، سحر: «آخرین دستاوردها پیرامون شراب خواری»، نشر پیام معرفت، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- ◆ —: «روان شناختی نابهنجار و زندگی نوین»، ترجمه کیانوش هاشمیان، نشر دانشگاه الزهراء، ۱۳۷۶.
- ◆ ستوده، هدایت الله: «آسیب شناسی اجتماعی»، انتشارات آوای نور، چاپ هشتم، ۱۳۷۰.
- ◆ شاملو، سعید: «آسیب شناسی روانی»، انتشارات رشد، چاپ پنجم، ۱۳۷۳.
- ◆ صبوراردیادی، احمد: «الکل از نظر فقه اسلامی»، دار التبلیغ، چاپ دوم، ۱۳۵۱.
- ◆ قمی، عباس: «سفینه البحار»، دارالاسوة، چاپ اول، ۱۴۱۴ قمری.
- ◆ کونن، بروس: «مبانی جامعه شناسی»، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، انتشارات سمت، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۱.
- ◆ گلدر، مایکل: «مبانی روان پزشکی آکسفورد»، ترجمه کیانوش هاشمیان، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- ◆ گیدنز، آنتونی: «جامعه شناسی»، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- ◆ محمدی ری شهری، محمد: «میزان الحکمه»، دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
- ◆ مجلسی، محمدباقر: «بحار الانوار»، مکتبه اسلامیة، چاپ اول، ۱۳۸۹ قمری.
- ◆ ولیندزی، پاول: «تشخیص و درمان اختلال های روانی بزرگسالان در روان شناسی بالینی»، ترجمه محمدرضا نیکخو، نشر مهارت، چاپ اول، ۱۳۷۹.

